

1.01 Izvirni znanstveni članek

UDK 94(497.4Kranj)"18/19":614

Prejeto: 13. 5. 2022

»Nedopustno, da bi tekla gnojnica po škarpi!« Začetki zavedanja o pomembnosti higiene in čistoče v mestih ter odnos prebivalcev Kranja do čistoče v mestu med svetovnima vojnama

MARTINA FEKONJA

univ. dipl. etnologinja in kulturna antropologinja, arhivistka

Zgodovinski arhiv Ljubljana, Enota za Gorenjsko Kranj

Savska 8, SI-4000 Kranj

e-pošta: martina.fekonja@zal-lj.si

Izvleček

Članek predstavlja začetke skrbi za čistočo in higieno v mestih. Osredotoča se na mesto Kranj v obdobju med svetovnima vojnama. Dotika se zakonodaje na področju gradnje zdravega bivalnega prostora ter ozaveščanja meščanov o pomembnosti čistoče in higiene tako za lepoto mesta kot za zdravje posameznika. Velik premik pri skrbi za čistočo je pomenila izgradnja kanalizacije in vodovoda. Meščani so bili o pomembnosti čistoče in higiene v mestu vedno bolj ozaveščeni, kar je med drugim razvidno iz pritožb mestnemu županstvu, vezanih na nesnago in smrad v mestu.

Abstract

**"IT IS UNACCEPTABLE FOR SEWAGE TO RUN DOWN THE ESCARPMENT!"
THE BEGINNINGS OF AWARENESS OF THE IMPORTANCE OF URBAN
HYGIENE AND SANITATION AND THE ATTITUDES OF THE PEOPLE OF
KRANJ TOWARDS SANITATION IN THE CITY IN THE INTERWAR PERIOD**

The article presents the beginnings of urban sanitation and hygiene services. It focuses on the city of Kranj in the interwar period. It touches on legislation in the field of creating a healthy living environment and raising awareness of citizens about the importance of sanitation and hygiene for the beauty of the city and for the health of the individual. A major shift in sanitation services presented the construction of sewers and plumbing. Citizens were increasingly aware of the importance of sanitation and hygiene in the city, which is evident, among other things, from complaints to the city council related to dirt and stench in the city.

Ključne besede:

higiena,
Kranj, čistoča,
bivalni prostor,
zdravje, pritožbe

Key-words:

Kranj, sanitation,
living space,
health,
complaints

Uvod

V času epidemije, ki jo je povzročil virus SARS-CoV-2, je bilo bistvo zaščite pred virusom ustrezna higiena. Uradna priporočila NIJZ so nas opozarjala na higieno rok, higieno kašlja, higiensko ravnanje v gospodinjstvu ...¹ Pomen higijene pri skrbi za splošno zdravje in preprečevanju širjenja nalezljivih bolezni ni sodoben pojav, ampak sega v 18. stoletje s še zgodnejšimi zametki. Čisto pomeni zdravo, čisto pomeni lepo.

V fondu občine Kranj (SI_ZAL_KRA/0002, Občina Kranj, 1632–1947) Enota za Gorenjsko Kranj Zgodovinskega arhiva Ljubljana se med drugim hrani nekaj pritožb prebivalcev Kranja glede smeti, smradu in odvažanja gnojnice iz mesta v času med svetovnima vojnima. Ti dokumenti nas popeljejo v čas, ki se nam danes z urejeno komunalno infrastrukturo zdi nekoliko nepredstavljiv. A vendar je trenutno stanje takšno, kot je, zaradi zakonodaje in določenih pravil, ki so se razvila skozi čas ter zato, ker so jih ljudje sprejeli in ponotranjili.

Podrobnejše analize bivalnih in higienskih razmer ob koncu 19. in na začetku 20. stoletja so dobila že mesta Maribor, Ljubljana in Celje ter so bile v pomoč pri umeščanju omenjenih arhivskih virov v širši zgodovinski in etnološki kontekst.

Omenjene pritožbe so odprle vprašanje, kakšen je bil odnos prebivalcev Kranja do čistoče v mestu ter kako in zakaj se je ta odnos sploh razvil. V prispevku sem se najprej dotaknila začetkov ozaveščanja o pomembnosti higijene in čistoče v mestu ter razvoja človekovega odnosa do lepega in čistega bivalnega okolja. Vpogled v predpise, ki so v 19. stoletju in na začetku 20. stoletja določali minimalne bivalne standarde ter skrb za zdravje, nam pokaže, kako so oblasti želele ozavestiti prebivalce mest o pomenu higijene tako za zdravje prebivalstva kot za lepoto mesta kot takšnega.

Na čistočo in higieno v Kranju je vplivalo več dejavnikov – počasna rast industrije, obrtna dejavnost v mestu, odnos prebivalcev mesta do higijene in čistoče ter navsezadnje sejensko dogajanje v strogem središču mesta, ki se je počasi selilo na obrobje. Iz pritožb meščanov in obvestil mestnega županstva posameznikom je razvidno, da so se meščani vedno bolj zavedali pomembnosti lepega in zdravega bivalnega okolja.

Čistoča in higiena

Temelji zdravstvenim in socialnim reformam, ki naj bi privedle do boljšega javnega zdravstva, večje ozaveščenosti in uveljavitve preventive v medicini, so bili postavljeni v 18. stoletju. Pozornost je bila najprej namenjena mestom in vsem družbenim slojem. Nastajali so različni priročniki, ki so opozarjali na preventivo pred izbruhi nalezljivih bolezni.² V razsvetljenstvu se je utrdilo prepričanje, da je bolezni mogoče preprečevati z izboljšanjem zdravstvenih in higienskih razmer. Nastala je teorija o miazmah (izparina gnilih organskih snovi kot povzročitelj nalezljivih bolezni),³ ki je prispevala k začetku skrbi za čistočo mest, pomenu pravilnega odlaganja smeti ter izgradnji kanalizacijskega omrežja in sistema oskrbe z vodo. Nov mejnik je predstavljalo tudi odkritje mikrobov in njihovega pomena pri širjenju okužb.⁴

¹ Nacionalni inštitut za javno zdravje: <https://www.nijz.si/sl/preprecevanje-okuzbe-z-virusom-sars-cov-2019> (dostop: 30. 3. 2022).

² Remec: *Podrgni, očedi, živali otrebi*, str. 24–26.

³ Slovar slovenskega knjižnega jezika: <https://fran.si/iskanje?FilteredDictionaryIds=130&View=1&Query=miazma> (dostop: 6. 6. 2022).

⁴ Remec: *Podrgni, očedi, živali otrebi*, str. 40–41.

Pomembna je postala higiena mest, čistoča ulic, vodotokov in odplak. Skrb za higieno se ni izvajala prek prevzgoje ljudi, ampak prek povečanega nadzora nad urejanjem in čiščenjem javnega prostora. Urejen javni prostor seveda ni bil dovolj, urejena so morala biti tudi zasebna bivališča.⁵ Življenje v mestih je potekalo drugače kot na podeželju. Prebivalci so se spoprijemali s težavami glede oskrbe z vodo, s pomanjkanjem stanovanj in z njihovo prenatrpanostjo, odstranjevanjem odpadkov, neurejenimi potmi ... Stanovanjske razmere so se seveda razlikovale glede na družbeni sloj. V manjših in srednje velikih mestih po Sloveniji so namreč meščanstvo sestavljali obrtniki, trgovci, manjši podjetniki in inteligenca – odvetniki, uradniki, zdravniki, učitelji ...⁶

A kako je z razvojem odnosa do čistoče, ki je privedel do potrebe po lepšem in čistem bivalnem okolju? Pri raziskovanju človekovega odnosa do higiene in navsezadnje tudi do sramu, so se pojavile različne, tudi nasprotujoče si teorije. Medtem ko je Norbert Elias trdil, da osnovna higiena in norme obnašanja pri človeku niso nekaj avtomatiziranega, ampak so se razvile v procesu civilizacije, medtem ko so jih določala družbena pravila in nadzor, se s to teorijo ni strinjal Hans Peter Duerr, ki je menil, da se nadzor nad nagoni in instinkti skozi čas ni spreminjal ter da pozna človek občutek sramu že od nekdaj. Tudi Valerie A. Curtis je trdil, da gnus ob umazaniji ni družbeni konstrukt, ampak del človeške narave.⁷ Laporte se je v človekovem odnosu do čistoče in higiene dotaknil še stranišč, ki jih je označil kot prostor za umik in zasebni kotiček. Za človekove izločke je bilo določeno, da postanejo zasebna zadeva.⁸

V slovensko izrazoslovje je izraz stranišče uvedel Janez Bleiweis, ki je v Kmetijskih in rokodelskih novicah iz leta 1844 opozoril, kako je zaradi čistoče okrog hiše pomembno imeti urejeno stranišče, ki je v bližini hiše.⁹

Predpisi za čistejše, lepše in zdravo mesto

Kadar se v spremembo nekih ukoreninjenih navad želi korenito poseči, se z blagimi priporočili težko kaj premakne. Večjo moč imajo vsekakor uradne zapovedi vladajočih, ki določajo tudi sankcije, kadar se kdo pravil ne drži. Čeprav se je osrednja skrb za higieno v mestih začela v drugi polovici 19. stoletja, se je že v 16. stoletju pojavila zakonodaja, ki je določala čistočo v mestu. Novembra 1539 je Franc I., kralj Francije, izdal edikt, v katerem je prepovedal praznjenje in metanje smeti, pepela, kužnih snovi in odpadne vode na ulice, prepovedal je v hišah dolgo hraniti urin, smrdljivo in pokvarjeno vodo, nadalje je prepovedal na ulice prazniti in odlagati steljo, govno, pepel, blato, klati prašiče in druge živali. Vsem lastnikom hiš, gostišč in bivališč, ki še niso imeli urejenih sanitarij, je odredil, da jih morajo narediti nemudoma.¹⁰

Ob koncu 19. stoletja so se uveljavili minimalni standardi za bivanjske površine. Stanovanje je moralo biti suho, toplo, prostorno, zračno, svetlo, čisto, vsako stanovanje naj bi imelo vsaj kuhinjo, sobo, spalnico, shrambo, sanitarije in ustrezno število sob glede na število družinskih članov. Višina sob naj bi bila 2,6 do 3 metre. Čeprav želeni standardi niso bili doseženi, je kljub temu vedno bolj prevladalo mišljenje, da so dobre bivanjske razmere pomembne, saj blago dejno vplivajo na počutje ljudi, ki so posledično srečnejši, delovni ter predvsem manj bolni in manjši strošek zdravstvenega sistema.¹¹

⁵ Prav tam, str. 42–49.

⁶ Studen: *Stanovati v Ljubljani*, str. 121–142.

⁷ Remec: *Podrgni, očedi, živali otrebi*, str. 148–151.

⁸ Laporte: *Zgodovina dreka*, str. 53–55.

⁹ Bleiweis: *Vstraniše*, str. 155.

¹⁰ Laporte: *Zgodovina dreka*, str. 53–55.

¹¹ Remec: *Podrgni, očedi, živali otrebi*, str. 42–49.

Sodobnejši ukrepi na področju higiene v mestih so se začeli uveljavljati na začetku 20. stoletja, ko je čiščenje ulic na svoja pleča prevzela občina. K večji skrbi za higieno mest so poleg pravil vsekakor prispevale tudi številne epidemije, zlasti kolera.¹²

Spreminjati stare gradnje je bilo precej zahtevno, dosti lažje je bilo paziti, da se nove zgradbe zgradijo po ustreznih higienskih pravilih. Na Kranjskem je bil prvi resnejši poskus urejanja gradbenih zadev Stavbni red za Kranjsko, ki je bil sprejet leta 1875.¹³ V 98 členih je določal največjo višino stanovanjskih hiš in obrtnih poslopij, ki ležijo ob cesti, vrsto gradbenega materiala, določal je estetske norme (glede fasad, ograj, ureditve cest), najmanjšo širino cest in najmanjše odmike stavb od cestnega roba, določal je načrtovanje novih naselij ipd.¹⁴ Stavbni red za Kranjsko je določal še, da morajo imeti naselja zdravo lego, ki ni podvržena poplavam in ima prosti tok zraka.¹⁵ Stavbe so morale imeti primerno število sanitarij, ki imajo dovolj svetlobe, so zračni in kar se da brez vonjav.¹⁶

Seveda ne moremo še mimo predpisov, vezanih na ureditev zdravstvene službe. Temeljni predpis je bil avstrijski sanitetni državni zakon *Postava od 30. aprila 1870 o uvedbi javne zdravstvene službe*. Leta 1888 je bil objavljen *Zakon o uravnavi zdravstvene službe v občinah za Vojvodino Kranjsko*, ki je med drugim določal zdravstvena okrožja. Leto kasneje je deželna vlada za Kranjsko izdala *Razglasilo c. kr. Deželne vlade za Kranjsko obsežajoče ukaze izdane na podstavi zdravstvenega zakona deželnega zakona z dne 24. aprila 1888*, ki je določalo razdelitev dežele Kranjske v zdravstvena okrožja, določalo okrožne zdravnike ter dalo navodila okrožnim zdravnikom in tarife za opravljanje zdravniške dejavnosti.¹⁷

Poleg drugih dejavnosti na področju zdravljenja je bila naloga okrožnega zdravnika preprečevati in omejevati nalezljive bolezni. To je pomenilo, da je moral posebno priložnost nameniti nadzoru čistoče in pouku o čistoči, zlasti v bolnišnicah, ubožnicah, stanovanjih, gostilnah oziroma nasploh prostorih, kjer se je zadrževalo večje število ljudi, in pri nekaterih obrtnih dejavnostih, kot npr. mesarski, prekajevalni, milarski, strojarski ipd. Svoje predloge je bil dolžan ljudstvu predstaviti na dostojen in poljuden način, brez pretiranih zahtev. Ljudstvo naj bi namreč z večkratnimi nezahtevnimi poduki bolj sprejelo navodila, vezana na higieno in čistočo.¹⁸

K ozaveščenosti o čistoči in higieni je kamenček v mozaik prispevalo tudi dnevno časopisje. Časopis *Gorenjec*, ki je izhajal med leti 1900–1916 in 1934–1941,¹⁹ je leta 1904 podal nekaj nasvetov, kako se ubraniti nalezljive jetike. Bolniki, ki so pazili na snažnost, niso bili nevarni svojim bližnjim. Članek je med drugim ponudil naslednje nasvete: pljuva se lahko samo v pljuvalnik, posteljno perilo se mora razkuhati in prati ločeno od drugega perila, stanovanje mora biti snažno, treba ga je neprestano zračiti itd.²⁰ Časopis se je nalezljivih bolezni dotaknil tudi v letu 1910, ko je podrobno opisal, kakšne vrste bolezni je kolera in da je čistoča prvo in glavno obrambno sredstvo zoper to bolezen.²¹ V prispevku O zdravem športu se je avtor članka v *Gorenjcu* leta 1934 dotaknil nujnosti ukvarjanja s športom in skrbi za telo ter poudaril, da sta »snažnost in pravilna skrb za krepko telo nujno potrebni za naše zdravje«.²²

¹² Studen: *Stanovati v Ljubljani*, str. 35–36.

¹³ Remec: *Podrgni, očedi, živali otrebi*, str. 117–120.

¹⁴ Ogorelec: *Predpisi o oblikovanju naselij: Zgodovina predpisov na Slovenskem*, str. 67–68.

¹⁵ Pfeifer: *Stavbni red za Kranjsko razen občinskega ozemlje deželnega stolnega mesta Ljubljane*, str. 42.

¹⁶ Prav tam, str. 37.

¹⁷ Kocjančič: *Zdravniki in njihovo delo v okraju Kranj 1888–1918*, str. 307.

¹⁸ Prav tam, str. 311.

¹⁹ Zgodovina podjetja: <https://www.gorenjskiglas.si/zgodovinapodjetja> (dostop: 11. 6. 2022)

²⁰ Kako se ubranimo jetike, str. 1.

²¹ O koleri, str. 1.

²² O zdravem športu, str. 2.

Kranj in njegova rast

Od srede 18. stoletja do prvih desetletij 19. stoletja je bilo prebivalstvo Kranja ustaljeno. Do 70. let 19. stoletja je bilo zaznati blago rast prebivalstva. S pojavom železnice in množičnim izseljevanjem je rast prebivalstva nazadovala. Po letu 1900 je začelo število prebivalcev naraščati. V letih 1910 do 1920 se je v Kranju mestno prebivalstvo povečalo za 13 %. V mestu je do prve svetovne vojne živela le približno petina vseh prebivalcev kranjske občine, ostali so živeli zunaj mesta. V letih 1921 do 1931 se je začelo prebivalstvo priseljevati najprej v mesto, nato tudi na podeželje. Po drugi svetovni vojni se je rast še stopnjevala.²³

Čeprav je nekaj večjih obratov začelo delovati že prej (npr. Pollakova usnjarna ob sotočju Save in Kokre),²⁴ je glavni val industrializacije dosegel Kranj šele po prvi svetovni vojni. Pred tem je v Kranju obratovalo nekaj manjših podjetij, ki so se ukvarjala z izdelovanjem usnja, piva, in večji mlin.²⁵ Prvo večjo tovarno je ustanovil France Šumi, ki je v tovarni Vulkan leta 1921 začel z izdelovanjem gumijevih izdelkov. V lesno-predelovalni dejavnosti je v Kranju bila med večjimi žagami Hainriharjeva na železniški postaji. Od leta 1923 naprej, ko so začele obratovati prve tekstilne tovarne, je Kranj postal eno izmed večjih tekstilnih središč v Jugoslaviji. Med prvimi tovarnami so bile Jugočeška, Inteks, Jugobruna in Tekstilindus. Kljub temu, da je zaradi industrializacije obrtništvo ostalo nekoliko v ozadju, je bilo v letu 1930 v Kranju 177 rednih obrtnikov, med katerimi so prevladovali čevljarji, mizarji, mesarji, krojači in peki.²⁶

V dopisu iz leta 1938 je mesto Kranj pisalo *ministru socialne politike in narodnega zdravja v Beogradu* prošnjo za posojilo dveh milijonov dinarjev za gradnjo delavskih stanovanj in otroškega zavetišča. Na periferiji Kranja je namreč bilo naseljenih »veliko delavskih družin v stanovanjih ki so direktna legla tuberkuloze«. V eni sobi, ki je bila pogosto tudi kuhinja, je stanovalo do pet oseb iste družine. Skrbelo jih je tudi za mladino, ki je bila zaradi zaposlenih staršev prepuščena sama sebi in bi posledično lahko zapadla v slabo družbo, »se navedila pohajkovanja in potepanja v mladih letih in je za vsako koristno delo v družbi nesposobna«.²⁷

Kranj, lepo mesto

Željo po lepem mestu je bilo v Kranju zaznati že od 17. stoletja naprej oziroma od obdobja renesanse, ko so premožnejši meščani radi dekorirali čelne fasade s poslikavami, poudarjali okenske in vhodne odprtine ipd. Strehe s kapmi so se obrnile proti ulici, izginili so prehodi, ki so v srednjem veku ločevali posamezne stavbe. Barok in 19. stoletje sta med nekaterimi stavbami zbrisala meje, jih povezala in ustvarila enotne fasade.²⁸ V drugi polovici 19. in na začetku 20. stoletja se je v Kranju v večji meri pojavilo krašenje pročelij. Stavbe so dobile nov izraz.²⁹ Kot pravi stavbni red za Kranjsko: »Na ulice obrnena stran poslopij (fasada) ne sme biti dobremu okusu zoprna (nasprotna), ter je prepovedano, hiše nabarvati preživo, da v oči bode (da je za oči škodljivo).«³⁰ Sanitarije so se lah-

²³ Jerman Jere: Nekateri značilnosti kranjskega prebivalstva, str. 270–273.

²⁴ Kranj, kakršnega ni več: slike, razglednice in fotografije, str. 65.

²⁵ Puhar: Gospodarski vzpon Kranja 1918–1986, str. 57.

²⁶ Puhar: Obrtništvo v Kranju od rokodelskih cehov do danes, str. 190–191.

²⁷ SI_ZAL_KRA/0002, t. e. 211, p. e. 3388, dopis z dne 27. 1. 1938.

²⁸ Kos: Ulice, ceste in trgi mesta Kranja v preteklosti, str. 11–17.

²⁹ Avguštin: Oris razvoja meščanske arhitekture v Kranju od srednjega veka do začetka 20. stoletja, str. 227–244.

³⁰ Pfeifer: Stavbni red za Kranjsko razen občinskega ozemlje deželne stolnega mesta Ljubljane, str. 36–37.

Kranj na razglednici z leta 1912 (Vir: SI_ZAL_KRA/0145, Razglednice in voščilnice, t. e. 1.).

ko naredile tudi zunaj poslopja, če so imele urejeno gnojno jamo, vendar ne na strani, ki je bila obrnjena proti ulicam, cesti ali trgu.³¹

Videz mesta je bil pomemben tudi za razvoj turizma v Kranju. Kranj je bil namreč na temelju odločbe ministra za trgovino in industrijo z dne 22. decembra 1936 proglašen kot turistični kraj klimatskega značaja. Če je želel obdržati ta naziv, je moral izpolnjevati določene pogoje, vezane na zdravje. Med drugim je moral pripraviti oceno o zdravilni vrednosti podnebja, mnenje zdravnika glede zdravstvenega stanja v Kranju (bolezn, smrtnost, nalezljive bolezni) in zgraditi javno kopališče.³²

Časopis *Gorenjec* je v prispevku Za lepoto, snago, napredek leta 1935 opozoril, kako pomembni sta okraševanje mesta in dolgoročno razmišljanje o vzdrževanju snage. Lep in čist prostor ni pomemben samo zaradi vizualnega videza, je tudi odraz napredka in skrbi za zdravje.³³

Predpogoj za večjo čistočo v Kranju in težave z vodo

K modernizaciji in higienizaciji bivanja sta največ prispevala glavna dosežka 19. stoletja – vodovod in kanalizacija.³⁴ Gradnji kanalizacije lahko sledimo skozi zapisnike občinskega odbora. Začetki razprav segajo v leto 1871, ko so odborniki sklenili, da bodo gradili kanalizacijski kanal v lastni režiji.³⁵ V gradivu občine Kranj so podrobni načrti za izgradnjo kanalizacije iz leta 1909, ki so bili v večini realizirani do leta 1915. Kanalizacijsko omrežje se je seveda sčasoma širilo.³⁶

³¹ Prav tam, str. 50.

³² SI_ZAL_KRA/0002, t. e. 261, p. e. 4162, navodila z dne 26. 4. 1938.

³³ Za lepoto, snago, napredek, str. 3–4.

³⁴ Studen: *Stanovati v Ljubljani*, str. 121–126.

³⁵ Stariha: Mestna občina Kranj v zapisnikih občinskega odbora od 1871 do 1876, str. 104.

³⁶ SI_ZAL_KRA/0002, t. e. 271, p. e. 4248, načrti za kanalizacijo mesta Kranj in stavbeni dnevnik.

Z vodo se je mesto najprej oskrbovalo s prenašanjem vode iz rek, nato z vodnjaki.³⁷ Kranj je dobil vodovod med letoma 1909 in 1911, saj so prvotni načrti vzbudili toliko nasprotovanj, da so dejavnosti na področju izgradnje vodovoda bile za nekaj časa zaustavljene.³⁸ Ko je v Kranj leta 1911 pritekla zdrava pitna voda, so bili Kranjčani z njo precej varčni. Privoščili so si le po eno pipo, nekaj kmetov celo dve (v hiši in za napajanje živine). Kopalnico so si po prvi svetovni vojni lahko privoščili le nekateri premožnejši meščani.³⁹

Vendar po izgradnji vodovoda in kanalizacije za mesto seveda težav še ni bilo konec. V gradivu občine Kranj naletimo med leti 1916 in 1918 na opozorila Vodovodnega odbora za Kranj in okolico glede pomanjkanja vode. Odbor je v dopisu iz leta 1916 opozarjal na »*obupno stanje vodne preskrbe prebivalstva mesta Kranj*«, saj je železniška postaja Kranj porabila preveč vode v obratne namene, pri čemer je bilo prebivalstvo oškodovano za zdravo pitno vodo, ki pomaga pri preprečevanju širjenja nalezljivih bolezni.⁴⁰ V razglasu iz leta 1917 je odbor opozarjal, da je treba zaradi pomanjkanja vode z njo varčevati. Vodovodne pipe so morale biti dobro zaprte, medtem ko se vode ni smelo uporabljati za vrtove in pranje perila. V razglasu je odbor opozoril še, da bo doletela kazen tistega, ki bo potratno ravnal z vodo in ne bo imel urejenega hišnega vodovoda.⁴¹ Da je bila oskrba prebivalcev Kranja z vodo primarnega pomena, lahko razberemo iz dopisa, ki ga je Vodovodni odbor za Kranj in okolico poslal tovarni usnja K. Pollak, v katerem je opozoril, da je tovarna porabila preveč vode, zaradi česar je nekatere hiše več nimajo. Zato so bili »*primorani ustaviti porabo vode za obrtne namene do preklica*«. Odbor je tovarni dovolil uporabo vode samo za kuho in pitje.⁴²

Lepo, čisto, zdravo mesto

Ker se je nekaj meščanov ukvarjalo s kmetijstvom, so imeli poleg gospodarskih poslopij zunaj strogega središča Kranja v samem mestu še dodatne gospodarske zgradbe, kamor so vozili pridelke in odvažali odpadke. Na nečistočo v mestu so vplivali tudi živinski sejmi, saj so prodajalci živino na glavno prizorišče vodili po stranskih ulicah.⁴³ Medtem ko so sejmi od srednjega veka naprej lahko potekali le na glavnem trgu, so se v 19. stoletju začeli seliti ven iz mesta. Letni sejem za konje je potekal na levem bregu Save pod mestom, medtem ko je čebelarški sejem potekal pod »Jelenom« ob Savi.⁴⁴ Na današnji Poštni ulici je bil Svinjski trg, ki je dobil ime po živinskih sejmih, na katerih so prodajali svinje. Na zahtevo okrajne gosposke so morali Svinjski trg leta 1838 premestiti na teraso ob Savskem bregu, ki je do danes ohranila ime Sejmišče.⁴⁵ Leta 1933 je bilo v prostorih Majdičevega mlina ob Savskem mostu prvič organizirana t. i. obrtna razstava.⁴⁶

O pestrem sejmskem in obrtniškem dogajanju, ki je vplivalo na čistočo v mestu, nam veliko povedo tudi poimenovanja ulic in trgov od 17. stoletja naprej. Tako sta bili Svinjska in Konjska ulica (današnja Tavčarjeva in Tomšičeva) namenjeni dostopu do gospodarskih poslopij in vrtov. Svinjsko ulico so uporabljali za vodenje svinj na tržni prostor, medtem ko se je v zgornjem delu (današnji

³⁷ Kos: *Ulice, ceste in trgi mesta Kranja v preteklosti*, str. 13.

³⁸ Remec: *Podrgni, očedi, živali otrebi*, str. 101–105.

³⁹ Puhar: *Kranj v stoletju neslutelih sprememb*, str. 12.

⁴⁰ SI_ZAL_KRA/0002, t. e. 141, p. e. 1417, dopis z dne 26. 7. 1916.

⁴¹ SI_ZAL_KRA/0002, t. e. 144, p. e. 1425, razglas z dne 12. 5. 1917.

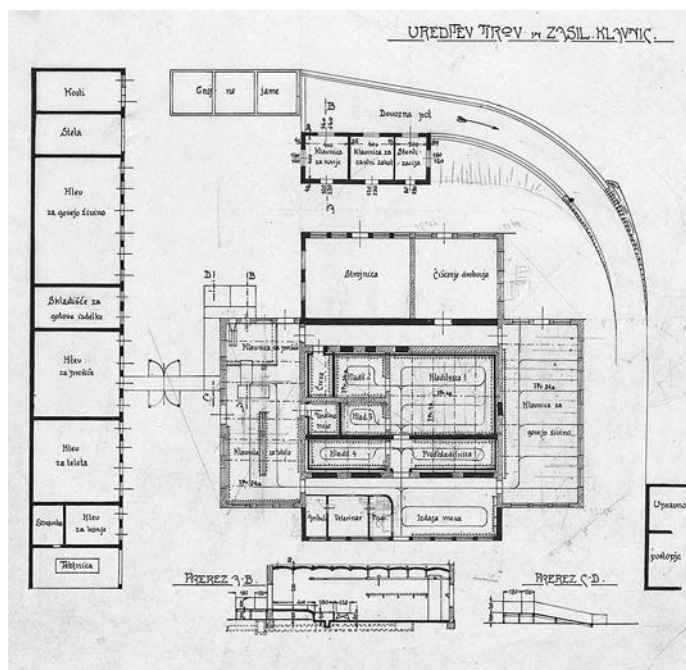
⁴² SI_ZAL_KRA/0002, t. e. 145, p. e. 1432, dopis z dne 12. 11. 1918.

⁴³ Kos: *Ulice, ceste in trgi mesta Kranja v preteklosti*, str. 35.

⁴⁴ Žontar: *Zgodovina mesta Kranja*, str. 304.

⁴⁵ *Kranj, kakršnega ni več: slike, razglednice in fotografije*, str. 23.

⁴⁶ Bregar: *500 let sejmske dejavnosti v Kranju*, str. 12.

Načrt klavnice za mesto Kranj
(Vir: SI_ZAL_KRA/0002, Občina Kranj, t. e. 246,
p. e. 3967).

Maistrov trg) prevesila v Mesarsko ulico, kjer so bile že v srednjem veku mesnice. Konjska ulica je bila poimenovana po hlevih ob gradu Khislstein.

Iz podrobnega seznama meščanskih hiš in njihovih lastnikov iz druge polovice 19. stoletja in začetka 20. stoletja, ki ga je v *Zgodovini mesta Kranja* objavil Josip Žontar, lahko razberemo, kateri obrtniki so živeli v strogem središču mesta. Tako najdemo npr. na današnji Jenkovi ulici čevljarja, usnjarja, sitarja, puškarja in mesarja, na Mestnem trgu čevljarja, svečarja, klobučarja, strojarja, pivovarja in ostrigarja ter na današnji Tavčarjevi ulici peka, mesarja in usnjarja.⁴⁷

K čistejšemu mestu je veliko prispevala tudi nova lokacija mestne klavnice ob Savi, torej izven strogega mestnega jedra, ki je bila zgrajena leta 1903.⁴⁸

O težavah s čistočo v mestu so občinski svetniki razpravljali že leta 1872. Hišnim posestnikom, ki so imeli dotočne kanale iz hiš in hlevov speljane na ulice, se je ukazalo, da jih zazidajo ali kako drugače odpravijo.⁴⁹

Občina Kranj je skrbela za obveščanje in ozaveščanje svojih meščanov glede skrbi za čistočo v mestu. Tako je konec leta 1924 sreski po glavar pisal mestnemu županstvu Kranj: »Navzlic temu, da se je že mnogo ukrenilo proti prevažanju straniščnice po dnevi, se zopet dogajajo slučajji, da pustite posestniki v Kranju izvažati straniščnico ali gnojnico iz mesta na polje podnevi, zlasti ob poldanskih urah, ko se prebivalstvo podaja k obedu, na odprtih vozilih ali v neprimernih posodah, da taki izvozi puščajo na ulicah viden in občuten sled.« Županstvu je bilo naročeno, naj opozori svoje meščane, da sta praznjenje greznice in odvažanje gnoja dovoljeni le pozno zvečer ali v zgodnjih jutranjih urah, in to v zaprtih posodah ali v vozu za fekalije.⁵⁰

Leta 1921 je okrajno glavarstvo v Kranju po predlogu zdravnika poslalo gostincu Cirilu Mayrju dopis, da mora sanitarije v veliki hiši urediti v *pissoir* tako, da uredi žleb in tlak iz betona. V gostilniške sobe je moral nastaviti pljuvalnike.⁵¹

Istega leta je mestno županstvo Kranj izdalo okrožnico, v katerem navaja: »Mestno županstvo vas s tem zadnjič opozarja, da je prepovedano odmetavati smeti, stare cunje, ubito steklo in dru-

⁴⁷ Žontar: *Zgodovina mesta Kranja*, str. 384–426.

⁴⁸ Žontar: *Zgodovina mesta Kranja*, str. 350.

⁴⁹ Stariha: Mestna občina Kranj v zapisnikih občinskega odbora od 1871 do 1876, str. 104.

⁵⁰ SI_ZAL_KRA/0002, t. e. 162, p. e. 1845, dopis z dne 18. 11. 1924.

⁵¹ SI_ZAL_KRA/0002, t. e. 155, p. e. 1622, dopis z dne 4. 6. 1921.

go nesnago na mestno zemljišče v mestu. Istotako je prepovedana paša kokoši in perutnine sploh. Mestnim delavcem je naročeno vse kokoši, ki se bodo še nahajale na tem svetu, pokončati.«⁵²

Nečistočo v Kranju je povzročal tudi prah, ki ga je po cestah dvigoval promet. Tako je leta 1932 mestno županstvo vljudno prosilo kraljevsko dravsko upravo, če lahko pobrani občinski kuluk za leto 1931 porabi za nakup škropilnega avtomobila. Mesto Kranj je namreč postajalo vedno bolj zanimivo za tujce. Glede na to, da sta bila v zadnjih letih zgrajena dva velika moderna hotela, se je pričakovalo še več tujcev. Ceste so se sicer škropile s škropilnim vozom, vendar je bilo to počasno in drago. Ta način škropljenja je bil tudi nekoliko zastarel. Poleg tega bi nov avto porabil manj vode. Mestnemu županstvu je bil nakup odobren.⁵³

Pobude za lepše mesto so seveda prihajale tudi od meščanov. Anton Koblar, občinski odbornik, župnik in dekan v Kranju,⁵⁴ je leta 1921 na mestno županstvo naslovil dopis, v katerem je predlagal nekaj ukrepov, vezanih na večjo čistočo v mestu. Najprej je predlagal, da bi se na Kokri določilo območje za javno kopališče, ločeno za moške in ženske. Predlagal je tudi, da se na določenih mestih naredijo »preprosta stranišča, ki so potrebna posebno v časih nalezljivih bolezni, da ne bodo vsi bregovi okuženi«. Opozoril je še na smrad, ki je prihajal iz tovarne gumijastih izdelkov Vulkan in predlagal, da tovarna naredi višje dimnike ali preseli proizvodnjo. Tovarni se je izdal poziv, naj uredijo težave s smradom z gradnjo posebne kuhinje in višjim dimnikom.⁵⁵

Glede bivalnih in higienskih razmer naletimo na podobno situacijo kot v Kranju še v Celju, Ljubljani in Mariboru. V vseh štirih mestih je bila najslabša stanovanjska situacija pri nižjih slojih prebivalstva, saj so živeli v majhnih, prenatrpanih, vlažnih stanovanjih brez ustrezno urejenih sanitarij. Ozaveščanje o pomembnosti kanalizacije in vodovoda je doseglo vsa omenjena mesta, saj so konec 19. stoletja oziroma na začetku 20. stoletja začeli intenzivneje delati na izgradnji vodovoda in kanalizacije. Seveda brez odpora meščanov ni šlo – v Mariboru, Ljubljani in Kranju so jih skrbeli kakovost vode in cevi ter seveda dodatni stroški pri izgradnji.

Maribor je dobil mestni vodovod leta 1901. Pipe so bile nameščene na zunanji dvoriščni steni glavnega bivalnega poslopja ali v skupnih notranjih hodnikih, vendar ne v posameznih stanovanjih. Do prve svetovne vojne so bile na kanalizacijo priklopljene vse pozidane ulice na levem bregu Drave.⁵⁶

Ljubljanske ulice so bile v 19. stoletju umazane, iz greznic se je širil smrad, po prašnih ulicah in trgih se je ponekod pretakala gnojnica. Mesto je glavni preporod doživelo po potresu leta 1895, ko je po zaslugi župana Ivana Hribarja postajalo novejše, modernejše in predvsem čistejše mesto. Kot v Kranju je tudi ljubljanski mestni magistrat prejemal pritožbe meščanov glede slabih higienskih razmer v mestu, med katerimi je bilo veliko pritožb vezanih na smrad iz gnojnih jam in stranišč.⁵⁷

V Celju se je mestna kanalizacija naslonila na stare rimske kanale, ki so bili obnovljeni po letu 1821. Smrad so v mestu povzročale odprte greznice in gnojišča, zlivanje nesnažne vode na ulice ter neurejena stranišča.⁵⁸

⁵² SI_ZAL_KRA/0002, t. e. 155, p. e. 1622, dopis z dne 17. 10. 1921.

⁵³ SI_ZAL_KRA/0002, t. e. 183, p. e. 2569, dopis z dne 6. 2. 1932.

⁵⁴ Janša-Zorn: Anton Koblar in Izvestja Muzejskega društva za Kranjsko, str. 129.

⁵⁵ SI_ZAL_KRA/0002, t. e. 155, p. e. 1641, dopis z dne 13. 8. 1921.

⁵⁶ Ferlež: Stanovati v Mariboru: etnološki oris, str. 204.

⁵⁷ Studen: Stanovati v Ljubljani, str. 41–66.

⁵⁸ Studen: K zgodovini celjskega bivanjskega vsakdanjika v predmarčni dobi, str. 99.

Pritožbe meščanov

Poleg omenjenih pobud najdemo v gradivu občine Kranj tudi nekaj pritožb meščanov in obvestila mestnega županstva posameznikom, vezana na čistočo v mestu, smrad in odvažanje gnojnice.

Smeti in umazanija

Mestno županstvo v Kranju je leta 1920 pisalo Francu Dolencu, da je njegov hlapec vozil smeti in jih pri Savskem mostu ob okrajni cesti pustil na kupu, namesto da bi jih zmetal v globel. V dopisu je mestno županstvo v Kranju zahtevalo, naj Franc Dolenc poskrbi, da se navožene smeti nemudoma zmečejo v globel, sicer jih bodo odstranili sami na stroške gospoda Dolenca.⁵⁹

V poročilu iz leta 1922 je mestni stražnik navedel, da Josip Hočevar in Anton Kristan, ki bivata na hišni št. 64, na ulico mečeta »smeti, pomeje, odpadke od krompirja, pepel od premoga itd.«. Prebivalci na hišni št. 64 so bili kasneje povabljeni na razgovor k županu in opozorjeni na svoje malomarno dejanje.⁶⁰

Nadalje je mestno županstvo leta 1931 pisalo Gerhardu Gucklerju, naj njegovi delavci iz njegovega vrta ne mečejo odpadkov na cesto, ampak v za to primeren prostor. Prav tako naj pokrije greznično jamo, ker se od nje širi smrad.⁶¹

Posestnik Stanislav Pesjak je leta 1933 prejel obvestilo, da dvajset njegovih kokoši brska »po občinskem bregu nad občinskimi stopnicami ter tako onesnažujejo te stopnice. Tudi nasad, ki se semkaj nahaja, je vsled tega popolnoma uničen ter ne pomaga nobeno sajenje«. Ukazali so mu, naj kokoši zapre, sicer bo kaznovan.⁶²

Izdellovalec čevljev in trgovec Ivan Prešern je leta 1941 prejel opozorilo, da njegovi uslužbenci mečejo razne odpadke na občinsko pot, ki vodi v stari drevored in da naj prekinejo s takšnim početjem.⁶³

Podobno obvestilo sta istega leta prejela še trgovca in industrialca Otmar in Ivan Colnar, in

Sejem v Kranju leta 1907 (Vir: Slovenski etnografski muzej: Fran Vesel / SEM;F-0003648).

⁵⁹ SI_ZAL_KRA/0002, t. e. 152, p. e. 1566, dopis z dne 18. 3. 1920.

⁶⁰ SI_ZAL_KRA/0002, t. e. 157, p. e. 1704, dopis z dne 30. 3. 1922.

⁶¹ SI_ZAL_KRA/0002, t. e. 178, p. e. 2447, dopis z dne 15. 5. 1931.

⁶² SI_ZAL_KRA/0002, t. e. 189, p. e. 2734, dopis z dne 8. 4. 1933.

⁶³ SI_ZAL_KRA/0002, t. e. 227, p. e. 3850, dopis z dne 21. 3. 1941.

sicer, naj ne mečeta za svojo stavbo na kokriško stran raznih smeti in odpadkov.⁶⁴

Odvažanje gnojnice

Mestni stražnik Franc Žagar je leta 1921 podal izjavo mestnemu županstvu, kako je Janez Žibert ob 12. uri dopoldan ob tem, ko je čistil stranišče pri Mariji Kandič, »celo ulico ponesnažil tako, da je bilo videti kakor železniški tir do državne ceste«. ⁶⁵ Cesto je onečedel tudi Anton Jerman, ki je ob 7. uri zvečer čistil stranišče pri Ivanu Gogali. ⁶⁶

V letu 1925 naletimo na več pritožb, vezanih na povzročanje smradu zaradi čiščenja greznice. Franc Osterman je sredi dneva praznil stranišnico in povzročil smrad v mestu. ⁶⁷ V neki drugi pritožbi je na hrbtni strani obvestilo, da je povzročitelj umazanije in smradu zaradi vožnje stranišnice moral plačati 10 dinarjev globe v korist ubožnega sklada. ⁶⁸ Enaka kazen je doletela Ivana Križnarja, ki je vozil »fekalijske iz greznične jame« iz središča mimo Kranjske gimnazije po glavni cesti proti Naklem na nivoju. Zaradi neprimerne posode je fekalije razlival in povzročil precej smradu. ⁶⁹

Neurejeni odtoki in smrad

Leta 1921 je bil pripravljen uradni zaznamek, v katerem se je Franc Holzhaacker, posestnik in zobozdravnik v Kranju, pritoževal, da teče gnojnica iz greznične jame pri hiši Marije Pavšlar po njegovi škarpi. »Komisijonalen ogled na licu mesta« je ugotovil, da je »tako iz policijskih, kakor tudi zdravstvenih ozirov nedopustno, da bi tekla gnojnica po škarpi«. Sklenjen je bil dogovor, da Holzhaacker krije stroške dela in materiala za pripravo kanala za odtok gnojnice, Marija Pavšlar pa plača 200 kron v ubožni sklad za mestne reveže. ⁷⁰

Istega leta je mestno županstvo Kranj pisalo Henriku Weitu, čevlarskemu mojstru in Ivanu Engelmanu, krojaškemu mojstru, da bo mestna občina dala v dolžini njihovega dvorišča »napraviti kanal, da je tako omogočeno, da se ohrani snaga. Dogajalo se je do sedaj, da ste vedno metali vodo in druge odpadke iz hodnika na dvorišče; vsled tega se ni čuditi, da se je razširjal okrog hiše neznosen smrad in da je bilo dvorišče skrajno zanemarjeno in onesnaženo.« ⁷¹

Anton Adamič je leta 1923 podal prošnjo mestnemu županstvu Kranj, naj pridejo na ogled, ker ima sosed tik ob njegovem zidu greznico, »katera ni betonirana in tudi vodovod je direktno v isto greznico speljan, vsled česar priteka ta voda v mojo klet in moči ves stranski in srednji zid nove stavbe«. Pregled je bil izveden že čez dva dni, ko so sosedu naložili, naj greznično jamo očisti, betonira, pokrije in zveže s cevmi v kanal, ki teče vzporedno. ⁷²

Mestno županstvo je leta 1931 pisalo mesarju Francu Lieberju, naj na dvorišču gospe Marije Jeglič (hišo je imel od nje v najemu) več ne kuri »oziroma kuha loj in druge predmete, s čimer se razširja neznosen smrad v okolici«. ⁷³

⁶⁴ SI_ZAL_KRA/0002, t. e. 227, p. e. 3850, dopis z dne 14. 3. 1941.

⁶⁵ SI_ZAL_KRA/0002, t. e. 155, p. e. 1622, dopis z dne 15. 3. 1921.

⁶⁶ SI_ZAL_KRA/0002, t. e. 155, p. e. 1622, dopis z dne 9. 5. 1921.

⁶⁷ SI_ZAL_KRA/0002, t. e. 163, p. e. 1919, dopis z dne 26. 9. 1925.

⁶⁸ SI_ZAL_KRA/0002, t. e. 163, p. e. 1919, dopis z dne 24. 7. 1925.

⁶⁹ SI_ZAL_KRA/0002, t. e. 163, p. e. 1919, dopis z dne 17. 7. 1925.

⁷⁰ SI_ZAL_KRA/0002, t. e. 155, p. e. 1622, dopis z dne 18. 6. 1921.

⁷¹ SI_ZAL_KRA/0002, t. e. 155, p. e. 1622, dopis z dne 26. 9. 1921.

⁷² SI_ZAL_KRA/0002, t. e. 159, p. e. 1778, dopis z dne 5. 7. 1923.

⁷³ SI_ZAL_KRA/0002, t. e. 178, p. e. 2447, dopis z dne 25. 7. 1931.

Zaključek

Iz napisanega bi bilo morda na prvi pogled mogoče sklepati, da je bil Kranj v obdobju med svetovnima vojnama glede čistoče na zelo nizki stopnji. Čeprav so v članku poudarjeni arhivski viri, ki opozarjajo na nečistočo in predstavljajo predloge za lepše mesto, tovrstnih dopisov navsezadnje ni tako veliko. Omenjeni viri nam dajo vedeti, da se je mesto jasno zavedalo pomembnosti čistoče v mestu, vendar ne samo zaradi zdravstvenih razlogov, ampak tudi zaradi vzpenjajočega se turizma. Čistoča v mestu ni bila pomembna samo za mestno oblast. Iz predlogov k izboljšavam v mestu in pritožb zoper tiste, ki so mesto onesnaževali, je jasno, da je bila oblast pri promociji čistoče uspešna ter kako so prebivalci mesta ponotranjili potrebo po zdravem, čistem in lepem mestu.

VIRI IN LITERATURA

ARHIVSKI VIRI

Slovenski etnografski muzej

- Fotografska zbirka Frana Vesela.

Zgodovinski arhiv Ljubljana, Enota za Gorenjsko Kranj

- SI_ZAL_KRA/0002, Občina Kranj.
- SI_ZAL_KRA/0145, Razglednice in voščilnice.

LITERATURA

Avguštin, Cene: Oris razvoja meščanske arhitekture v Kranju od srednjega veka do začetka 20. stoletja. V: *Kranjski zbornik 1970*. Kranj: Skupščina občine Kranj, 1970, str. 227–244.

Bregar, Ilja: *500 let sejemske dejavnosti v Kranju*. Kranj: PPC Gorenjski sejem, 1995.

Bleiweiss, Janez: Vstraniše. V: *Kmetijske in rokodelske novice* (1984), št. 2, str. 155.

Ferlež, Jerneja: *Stanovati v Mariboru: etnološki oris*. Maribor: Umetniški kabinet Primož Premzl, 2009.

Janša-Zorn, Olga: Anton Koblar in Izvestja Muzejskega društva za Kranjsko. V: *Arhivi* 25 (2002), št. 1, str. 129–136.

Jerman Jere, Irena: Nekateri značilnosti kranjskega prebivalstva. V: *Kranjski zbornik 1980*. Kranj: Skupščina občine Kranj, 1981, str. 270–277.

Kocjančič, Mario: Zdravniki in njihovo delo v okraju Kranj 1888–1918. V: *Kranjski zbornik 2005*. Kranj: Mestna občina Kranj, 2005, str. 307–320.

Kos, Marija: *Ulice, ceste in trgi mesta Kranja v preteklosti*. Ljubljana: Zgodovinski arhiv Ljubljana, 2009.

Kranj, kakršnega ni več: slike, razglednice in fotografije. Kranj: Gorenjski muzej, 1990.

Laporte, Dominique: *Zgodovina dreka*. Ljubljana: Študentska založba, 2004.

Ogorelec, Breda: Predpisi o oblikovanju naselij (2): Zgodovina predpisov na Slovenskem. V: *Urbani izzivi* (1991), št. 18, str. 66–70.

Pfeifer, Jožef: *Stavbni red za Kranjsko razen občinskega ozemlja deželnega stolnega mesta Ljubljane*. Ljubljana: A. Klein & Comp, 1902, 2. natis.

Puhar, Aci: *Kranj v stoletju neslutnih sprememb*. Kranj: Gorenjski glas, 2000.

Puhar, Franc: Gospodarski vzpon Kranja 1918–1986. V: *Kranjski zbornik 1990*. Kranj: Skupščina občine Kranj, 1990, str. 57–67.

Puhar, Franc: Obrtništvo v Kranju od rokodelskih cehov do danes. V: *Kranjski zbornik 1990*. Kranj: Skupščina občine Kranj, 1990, str. 188–203.

Remec, Meta: *Podrgni, očedi, živali otrebi: Higiena in snaga v dobi meščanstva*. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2015.

Sтариha, Gorazd: Mestna občina Kranj v zapisnikih občinskega odbora od 1871 do 1876. V: *Kranjski zbornik 2015* (ur. Beba Jenčič). Kranj: Mestna občina Kranj, 2015, str. 104–115.

Studen, Andrej: *Stanovati v Ljubljani: socialnozgodovinski oris stanovanjske kulture Ljubljančanov pred prvo svetovno vojno*. Ljubljana: Institutum studiorum humanitatis, 1995.

Studen, Andrej: K zgodovini celjskega bivanjskega vsakdanjika v predmarčni dobi. V: *Iz zgodovine Celja 1780–1848*. Celje: Muzej novejšje zgodovine Celje, str. 89–106.

Žontar, Josip: *Zgodovina mesta Kranja*. Kranj: Skupščina občine Kranj, 1982.

ČASOPISNI VIRI

Kako se ubranimo jetike? V: *Gorenjec*, 3. 12. 1904, str. 1.

O koleri. V: *Gorenjec*, 24. 9. 1910, str. 1.

O zdravem športu. V: *Gorenjec*, 23. 6. 1934, str. 2.

Za lepoto, snago, napredek. V: *Gorenjec*, 19. 10. 1935, str. 3–4.

INTERNETNI VIRI

Gorenjski glas, zgodovina podjetja: <https://www.gorenjskiglas.si/zgodovina-podjetja> (dostop 11. 6. 2022).

Nacionalni inštitut za javno zdravje: <https://www.nijz.si/sl/preprecevanje-okuzbe-z-virusom-sars-cov-2019> (dostop: 30. 3. 2022).

Slovar slovenskega knjižnega jezika: <https://fran.si/iskanje?FilteredDictionaryId=130&View=1&Query=miazma> (dostop: 6. 6. 2022).

SUMMARY

“IT IS UNACCEPTABLE FOR SEWAGE TO RUN DOWN THE ESCARPMENT!”
THE BEGINNINGS OF AWARENESS OF THE IMPORTANCE OF URBAN
HYGIENE AND SANITATION AND THE ATTITUDES OF THE PEOPLE OF
KRANJ TOWARDS SANITATION IN THE CITY IN THE INTERWAR PERIOD

In the 18th century, the emergence of various manuals began reminding townspeople of the importance of hygiene and sanitation in their living environment. Hygiene of cities and sanitation of streets and waterways has become increasingly important, including in the fight against dangerous infectious diseases. This awareness also reached Kranj, where the population grew sharply between the two World Wars. The records in the fonds of the Municipality of Kranj show that the city was aware of the problems with sanitation. During the mentioned period, the city received sewage and water supply and moved its slaughterhouse and fairs away from the city centre. City authorities regularly admonished its citizens about fly-tipping, and the city also received initiatives from the residents on how to make Kranj more beautiful and cleaner. Complaints to the municipality about waste and filth in the city, sewage disposal, dirty drains and stench also testify that sanitation has become increasingly important to the citizens.

In addition to raising the awareness of the residents of Kranj about the importance of sanitation, it was imperative to build a quality living environment. The Building Act for Carniola, adopted in 1875, contains more detailed instructions regarding the height of houses, building materials, setting aesthetic norms ..., and represents the first serious attempt to regulate the field of construction.